

XIX. YÜZYILDAKİ AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI'DAKİ MESİRE KÜLTÜRÜ

Ottoman Promenade Culture According to European Travellers of the XIXth Century

Культура Развлечения Османской Империи Глазами Европейских

Путешественников 19-го века

Zofie UÇAR*

Gazi Türkiyat, Bahar 2013/12: 75-89

Özet: XIX. yüzyıl boyunca Osmanlıların dinlenme kültürü, boş zamanı geçirme şekli ve mesire yerlerindeki aktiviteleri Avrupalı hem erkek, hem kadın seyyahların dikkatlerini çekmiştir. Seyahatnamelerinde mesire yerlerinde gözlemledikleri ve hem yeni, hem geleneksel olarak değerlendirdikleri eğlence, etkinlikleri ve onların değişimi konusunda ayrıntılı bilgi renkli ve canlı şekilde aktarmışlardır. Seyyahların gözlemlerinden sadece bu konulardaki kuru bilgiler değil, Türklere genel bakış açıları da açıkça ortaya çıkar. Avrupalı seyyahların Osmanlı toplumuna yaklaşımları, doğal olarak seyyahların büyüdüğü toplumsal değerleri ve kültürü yansıtır, ona binaen her iki tarafın kültürel değerleri karşılaştıklarında, hem olumlu, hem olumsuz sonuçlara vardıklarına pek çok yerde rastlanır. Seyyahların yazdıklarında alıntılardan anlaşıldığı gibi, Oryantalizm, Romantizm gibi düşünsel akım ve söylemler etkili olmuştur.

Anahtar kelimeler: seyahatnameler, Osmanlı imgesi, Osmanlı eğlenceleri, mesire yerleri, Oryantalizm

Abstract: Through XIXth century Ottoman way of spending free time, their culture of recreation and activities at picnic areas attracted attention of European travellers, both men and women. They presented vividly in their travelbooks detailed information about recreation spots, entertainment and activities performed there and their changes in time, which they observed and evaluated both traditional and new. From traveller's observings not only naked informations, but also generalised depicting of Ottoman Turk's image. European travellers' approaches to Ottoman society were naturally influenced by culture and norms of society, they grew up in; based on this both positive and negative deductions could be found in their comparisons of both cultural values. Showing with quotations, traveller's writings were deeply influenced by some intellectual streams and discourses as Orientalism, Romanticism.

Key words: travelbooks, Ottoman image, Ottoman entertainments, recreation spots, Orientalism

Аннотация: Культура развлечения Османов и мероприятия устраивающиеся на местах гуляний привлекало внимание Европейских путешественников как женщин так и мужчин на протяжении 19-го века. В ихних путёвых очерках ярко, оживлённо и подробно описаны прогулочные места, новые и традиционные развлечения, мероприятия и ихние изменения. По этим заметкам можно узнать не только информацию о Турках, но и можно узнать ихние общие взгляды на Турков. Подход европейских путешественников к османскому обществу, явно показывают и ихние общественные ценности и культуры. Часто можно увидеть как они опираясь на свои общественные нравы сравнивают их с османскими и приходят к положительным или же к отрицательным выводам. По очеркам путешественников можно заметить черты ориентализма, романтизма и.т.д.

---

* Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, zofieucar@gmail.com

Ключевые слова: путёвые очерки, османское воображение, османские новоселы, места гуляний, ориентализм

Osmanlı mesire yerlerindeki eğlence kültürü, günümüzde farklı biçimde de olsa süregelmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı mesire yerleri ve kültürü hakkında pek çok makale yazılmasına rağmen, Avrupalı seyyahların bu konudaki yazılarının ayrıntılı incelemesine ulaşmak zordur. İngiliz, Alman ve Avusturyalı seyyahlar, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunu gözlemleyip mesire yerlerine bizzat giderek bunlardan edindikleri müşahedeleri yazıya geçirmiştir. Seyyahların notları ve tasvirleri Osmanlı kültürünün ve onun gelişiminin ve değişiminin incelenmesi için yardımcı olabilir. Yazıların içinde saklı bilgiler doğal olarak çok katmanlıdır, hem Osmanlı toplumu, hem de seyyahın büyüdüğü toplum hakkında bilgi içerir. O nedenden seyahatnamelerdeki bilgilere, tavırlara ve iddialara seyyahın büyüdüğü toplumun, kültürün, sosyal sınıfın vs. merceğinden bakılmalıdır.

Seyahatnamelerdeki bilgiler belli bir söylemin parçası sayılır. Edward Said'in öne koyduğu şarkiyatçılık akımı ve söylemi seyahatnamelerde yoğun bir şekilde etkilidir. Gezginlerin bilinçli veya bilinçsiz bu söyleme uymaları, sadece Türklere olumsuz bakan seyahatnamelerden hissedilmez. Türklere hayranlıkla bakanlar da basmakalıp ve genellemeleri kullanmışlardır.

Makalede, seyahatnamelerdeki mesire yerlerinin tasvirleri ve bunlar hakkındaki yorumlar kullanılacak, bu bilgilere göre Osmanlı mesire yerleri hakkında temel bilgi verildikten sonra, bu eğlencenin özellikleri, mesire yerlerine toplanan insanların sosyal ve kültürel durumu değerlendirilecektir. Ayrıca, gezginlerin Türkleri okuyuculara nasıl tanıtmak istedikleri ele alınıp Türklere karşı tavırları üzerinde durulacaktır. Son olarak XIX. yüzyıl boyunca mesire yerleri kültüründe gezginlerin fark ettikleri değişimler ve gelişimler belirlenecektir.

XIX. yüzyılda İstanbul'un ve diğer büyük şehirlerin kenarlarında yeşil ve özellikle de güzel manzaralı alanlar, halk arasında oldukça sevilirdi. Buralar, bahar ve yaz aylarında yoğun bir şekilde ziyaret edilirdi. Gündelik hayatın beğenilen ve kolay gerçekleştirilebilen bu gezileri, hem sıradan halk, hem padişah ve çevresi tarafından sevilirdi. Hemen hemen her padişahın Çamlıca, Kağıthane, Fenerbahçe, Kavacık ve Beykoz gibi sevdiği mesire yerleri vardı, bu tercihler, mesire yerlerine popülerlik kazandırır, oradaki doluluk oranını belirlerdi (Altınay 1998: 23-31; Sevengil 1998: 50-52,156-159).

İstanbul'un bugün binalarla kaplı semtleri XIX. yüzyılda doğa içindeki alanlardı. Şehirlerde Türklerin doğa sevgisi, bazı semtlerde o zamanda bile yeşil alanların az olmasıyla açıklanabilir. Yeşil alanların büyük bir kısmı Galata, Üsküdar ve Büyük Mezarlık'taki mezarlıklardı (Amicis 1981: 67, 75, 257; Schiffer 1999: 205). Mezarlıkların verimli toprakların yerini almamasından dolayı, çoğu zaman tepelerin üzerinde düzenlenirdi. Tepelerdeki konumları doğal olarak güzel manzara sunardı (Cerasi 1999: 201).

Gezi yerleri Türk toplumunun hemen her tabakası tarafından ziyaret edilirdi. Fakat bu çeşitli toplumsal tabakaların ne kadar iç içe oldukları konusu ayrıca ele alınmalıdır. Sevengil'in verdiği bilgiye göre mesire yerlerinde kadınların ve erkeklerin aynı anda bulunmaması konusunda emir çıkartılmış (1998: 159), fakat seyyahların tasvirlerine bakılırsa, bu yasağa fazla uyulmamıştı. Mesire yerlerinde doğal olarak pek çok ayrışma sınırı gözlemlenebilirdi; bu ayırım sadece cinsiyete göre değil, etnik, dinî ve sosyal yapısına göre düzenlenirdi.

Bazı mesire yerlerinin yürüyemeyecek kadar uzakta olması, bir ulaşım aracının kullanılmasını gerektirirdi. Mesire yerlerinin uzaklığı ve ulaşılabilirliği, ziyaretçilerin sosyal sınıflarını büyük ölçüde etkilerdi. Yerin ulaşılabilirliği onun tercih edilmesinde büyük rol oynamış olmalıydı. Bunun yanı sıra, o zamanın modasına göre belli eğilimler etkiliydi; fakat seyyahların notlarına bakarak hangi nedenin ne kadar etkili olup olmadığı söylemek zordur. Mesire yerlerinin seçimiyle, oraya gitme nedenleri doğrudan alakalıdır.

Mesire yerlerinde insanlar dinlenip eğlenirlerdi, çeşitli etkinliklere dâhil olurlardı. Bu etkinlikler insanların ayırabildikleri zamana ve malî duruma göre çeşitlenirdi. Osmanlılar mesire yerlerindeki eğlencelere ne kadar zaman ayırabilirdi? Bu eğlence ve etkinliklerin gündelik hayatta nasıl bir role sahip olduğu, yoksa sadece bayramlara ve özel günlere has olup olmadığı sorularını cevaplamak faydalı olacaktır.

Avrupalı seyyahlar mesire yerlerine sık sık giderlerdi. Osmanlı toplumuna yaklaşmak için mesire yerlerinde dinlenip eğlenen insanları gözlemlemek onlar için iyi bir fırsattı. Bu şekilde Osmanlıların belli bir kısmının boş zamanı nasıl değerlendiğini öğrenebilir, okuyucularına aktarabilirlerdi. Bu çalışmada gidebildikleri mesire yerlerinde seyyahların nelere dikkat edip ettikleri, neyi fark edip vurguladıkları, neye şaşırıp neyi yargıladıklarını sorgulayacağız. Seyyahlar mesire yerlerindeki eğlencelerden bahsederken, genelleme yaparak pek çok iddiada bulunurlardı. Türk toplumuna, onun yapısına, özelliklerine, yaşam tarzına ve eğlencelerine önceden oluşmuş belli görüş açısından yaklaştıkları, tasvirlerinden bellidir. Gözlemleriyle bu daha önce oluşmuş fikirleri, görüşleri ve önyargularını pekiştirmeye, doğrulamaya ya da yalanlamaya çalışsalar da, mesire yerlerindeki etkinlikler onlara bunun için iyi bir fırsat sağlardı.

Sevilen Mesire Yerleri ve Boş Zaman

Osmanlı toplumundaki piknik geleneğinin iki çeşidinden bahsedilebilir. Doğa içindeki manzaralı yerlerde sadece oturup dinlenmeler, herkesçe uygulanabilir kısa pikniklerdi. En az yarım günlük uzun piknikler ise daha uzak mesire yerlerinde düzenlenirdi. Bu daha uzun eğlenceler, İstanbul'un ve diğer şehirlerin sevilen mesire yerlerinde düzenlenirdi. Bu yerlerde, güzel manzara, yeşillik ve temiz hava en çok

aranan özelliklerdi. İstanbul'da ünlü mesire yerleri arasında, Boğaziçi yukarısındaki 'Avrupalı tatlı suları' olarak adlandırılan akarsuyu olan vadileri, *Kâğıthane* ve Boğaziçi'nin karşısındaki 'Asyalı tatlı suları' (Smith 1855: 155) vardı. Asyalı tatlı suları Avrupalı olanlara göre seyyahlar tarafından daha fazla önemsendi, doğa güzelliği seyyahları adeta büyülemiş olmalıydı:

"En neşeli manzara, Lady Bulwer'in bizi yılın en büyük gününde, Kurban Bayramı'nın Cuma gününde getirdiği Asyalı tatlı sularıyla. Bu yer İstanbul'un yaz günlerinin Hyde Park'ıdır. Avrupalı tatlı suları en çok kışın sevilir ve bu yerlerinde pek güzel bir şey yoktur, sadece kadınların bütün gün altında oturdukları birkaç güzel ağaçtan bahsedilebilir" (Beaufort 1862: 389).

Sevilen popüler yerler hakkında daha çok elit toplumsal tabakaya ait kadın seyyahların bilgi vermesi, o mesire yerlerindeki ziyaretçilerin sosyal durumunu gösterir. Oraya daha çok ulaşımı kolay sağlayabilen zengin kadınlar giderdi. Piknik yerlerine genellikle öküzlerin çektiği yavaş sallanan süslü arabalarla ulaşırlardı:

"Tekerlekleri, kasa ve kenarları sanatsal şekilde oymalıdır, maviye boyanmış ve bol bol altınla kaplanmıştır. Onun üzerinde benzer tip dört ince ahşap direğin üzerinde çatı ve onun üzerinden kırmızı ipek perde asılmıştır. İçinde oturaklar yoktu, sadece yastıklar vardı. Arabaya sadece uzun ahşap merdivenle girilebilirdi. Kadınlar yola çıkmadan önce merdiveni açılır kapanır köprü gibi içeri çektiler. Araba yavaş gitti, sarıklı yaşlı bir Türk öküzleri tutup arabanın yanında yürüdü, çocuk ve kadınlarla dolu araba yolun taşları ve çukurları üzerinden gıcırdayarak yavaş yavaş ilerledi." (Kirchmann 1855: 226-227).

Kadınlar bazen bu arabalardan hiç inmeden, yavaş yavaş gezdirildi (Beaufort 1862: 399). Kadınlara bu arabalarda hizmetçi, hadım/haremağası veya onları piknikten tekrar evlerine götürmekle görevli arabacılar eşlik ederdi; zengin kadınların kendilerine ait arabaları vardı (Castellan 1815: 269; Thornton 1809: 338-339).

Bir diğer sevilen ulaşım aracı da kayıktı. İnsanlar sık, akşamları ışıklı kayıklara eğlenmek için de binerlerdi. Kayıkta oturan insanlar sohbet ederek mesire yerlerinin yakınlarından geçip gezerlerdi (Wittman 1803: 23; Dwight 1915: 145). Kayık kiralamak ucuz olmadığı için sadece yüksek tabakadan zengin insanlar kayıkları kullanırdı. Fakat elit tabaka kayıkların kiralanmasına ihtiyaç duymazdı, onların kendilerine ait şahsi lüks kayıkları vardı. Fiyatlar kayığın büyüklüğüne, küreklerin sayısına ve gidilecek mekânın uzaklığına göre hesaplanırdı. Daha büyük kayıklarda erkekler ve kadınlar için yerler ayrıydı, daha küçük kayıklarda bu ayırım mümkün olmadığından, sadece cinslerden biri aynı anda binebilirdi (Lewis 1971: 85-87; Amicis 1981: 262; Elliot 1893: 318).

Kadınlara erkeklerin ayırımı sadece kayıklarda değil, mesire yerlerinin genelinde etkili olurdu. Piknik yerlerindeki eğlencelerin çoğu kadınların toplantıları olarak

görünse de, erkeklerden oluşan grupları da göz ardı etmemek gerekir. Erkekler genellikle kadın gruplarından uzak, mesire alanının kenarlarında toplanırdı:

"...kadınlar bu eğlencelere katılırlar, fakat tanıdıklar, yabancılar ve akrabalar dışarıda kalmak zorundadır; hatta onların kocaları ve efendileri de aralarına karışmazlardı." (Castellan 1815: 268). "Eşler, erkek kardeşler ve babalar geleneğe göre biraz uzakta kalırlar..." (Kirchmann 1855: 225-226).

Diğer seyahatnamelerde ise pikniklerin tasvirlerinde erkeklerden bahsedilmez bile (Beaufort 1862: 389, 399).

Fakat bazı seyahatnamelerde, zıt iddiaları da bulmak mümkündür. Pikniklerde kadınlarla erkeklerin bir araya gelmelerinden, hatta birbirlerine aşk mektuplarını vermelerinden ve gizli buluşmalarından bahsedilir. Ancak, seyyahların bu bilgilerine temkinli yaklaşılmalıdır, çünkü bu bilgileri nasıl ve kimden öğrendikleri konusunda pek bilgi verilmez. Sadece İtalyan gezgin Amicis aşk konuları hakkındaki bilgileri Hıristiyan bir kadından öğrendiğini zikreder ve aynı anda böylesi mahrem bir konuda bilgi edinmenin zorluğunu da kabul eder:

"Burada Türk erkeği ve kadını bir arada bulmak, onları bakışırken veya bazı konularda göz hareketleriyle ve jestlerle anlaşırken görmek kolay değildir. Herkesin gözü önünde yapılan çapkınlık burada yoktur... Türk kadınları beceriklidir. Aşk dilinin pek çok aracı vardır, meyveler, çiçekler, kuş tüyleri, taşlar, bu nesnelerin her birinin kendine has anlamı vardır, bazıları sıfat, bazıları isim veya fiil yerine kullanılabilir, bu şekilde bir buketle mektup yazmış olabilirsiniz." (Amicis 1981: 262-263).

Seyyahların bu tür olayları gözlemlemeleri pek olası değildir, çünkü çoğunlukla dil bilmedikleri için konuşmaları anlayamazlardı. Bu durumun farkında olan birkaç seyyah, aşk konusunda okuyuculara sunulan bilgilere şüpheyle yaklaşırdı:

"Bu fırsatlarda Müslüman delikanlılarla yapılan pek çok çapkınlık meydana geldiğini bana söylediler. Avrupalı seyyahın bu konuyu öğrenme şansı yoktur. ... söylediklerinin büyük bir kısmı, en az onda dokuzu, delilik olarak değerlendirilmelidir." (Smith 1850: 155).

Mesire yerlerine gidenlere bakılırsa, hangi sosyal sınıftan geldikleri sadece mesire yerlerine ulaşım çeşitleri seçiminden anlaşılmaz. Mesire yerlerindeki eğlenceler, boş zamana ihtiyaç duyulan etkinliklerdir. Kimin en çok boş zamanı olabilirdi? Zengin kadınların oldukça bol boş zamanı olabilirdi, ev işlerinin çoğu hizmetçiler tarafından yapılırdı. Yüksek orta sınıfa ait kadınlar bile bu işleri sadece denetlerdi. Bu sınıfın hanımlarının; mesire yerlerine gidip, orada birkaç saat hoş zaman geçirip acele etmeden eve dönme zamanı bulabilirlerdi (Dumont 1993: 281). Buna rağmen piknik eğlenceleri için hafta içi günler sevilmezdi, ailenin tamamı ancak gün tamamen boş olunca beraber gidebilirdi.

Bu dönemde Osmanlılarda boş gün, hiçbir dinî grubun bayramı olmayan perşembe günüydü. Bu boş günün yanı sıra her dinî grubun kendisine has bir gün

boş olurdu. Seyyahlar tarafından bazen Müslümanların pazarı olarak adlandırılan cuma günü, gezi için en uygun gün olarak sevilirdi.

"...öğrendik ki Doğu'da Cuma günü haftanın en uğurlu günü olarak kabul edilir... Bu gün de onların dinlenme günüdür; güzel havada kadınlar gruplar halinde Asya'nın tatlı sularına giderler..." (Smith 1850: 155; benzer Kirchmann 1855: 225).

Güzel havada çeşitli hem dinî, hem de dinî olmayan bayramların zamanında mesire yerleri kalabalıktı (Beaufort 1862: 398; Amicis 1891: 261; vd.).

Daha fakir insanların ise, uzak yerlerdeki mesire yerlerine gidebilmek için yeterince boş zaman ve maddî imkânları olmadığı için, sadece evlerine yakın yeşil alanlara yürümekle yetinirlerdi (Garnett 1911: 165). En yakın yeşil yerler çoğu zaman mezarlıklardı. Her dini, etnik grubun ayrı mezarlıklarında (Cerasi 2001: 197-202) ağaçların gölgesinde Türkler, Ermeniler ve Rumlar oturur, dinlenir ve sigara içerlerdi. Mezarlıklarda taşların, duvarın veya getirdikleri halıların üzerinde oturan erkeklerin ve kadınların ayrı grupları zikredilir, kadınların yanlarında çocukların oynadığından da bahsedilir (Wittman 1803: 24; Amicis 1891: 67; Burckhardt 1942: 11). Mezarlıklarda bazen bir aile beraber de oturur. Zeki ve dikkatli gözlemci olan Amicis, bu durumu ailelerin sosyal konumuyla bağdaştırırdı, ona göre fakir insanların yaşam tarzında erkeklerle kadınlar hem evin içinde, hem dışında, o kadar katı bir şekilde ayrılmazdı, "fakirlik birleştirir, zenginlik ayırır" (Amicis 1891: 273).

Mesire yerlerinde Osmanlı toplumunun pek çok sosyal sınıfı bulunurdu. Özellikle Pardoe, pikniklerde gözlemediği eşitliği betimler ve vurgular. Ona göre pikniklerde bütün sosyal sınıflar yan yana bulunur:

"Bu güzelim yer özellikle bayram günlerinde halkın bütün sosyal sınıfı tarafından ziyaret edilir; piknik grupları oluşur ve yüksek ağaçların gölgesinde saatlerce zaman geçirirler, kahve ve şerbet içerler, Boğaziçi manzaralı teraslarda otururlar... orada bütün gün oturur, denizden esen serin esintinin ve uzun ağaç dallarının gölgesinin tadını çıkarırlar." (Pardoe 1837: 240).

Pardoe, yetiştiği toplumda karşılaştığı hiyerarşik düzene göre Osmanlı toplumunu değerlendirir. Gençliğinde muhtemelen Londra'da soylu tabakanın düzenlediği bahçe şenliklerine katılmış ve Osmanlı mesire yerlerindeki eğlencelere baktığında durumu oldukça eşitlikçi değerlendirmiştir. Burada, Pardoe'un Osmanlı sosyal sınıfını ne kadar ayırt edebildiği tartışılmalıdır. İngiltere'nin alt sınıfına pek sempati duymazken, Osmanlı alt sınıfını idealize eder, onları güzel davranan, kibar insanlar olarak tasvir etmeye çalışırdı:

"Türkiye'de ... hiç kimse soylu olmayan biriyle ilişki kurmaktan dolayı toplumsal konumunu yitirmez, dinlenme saati bütün erkekleri eşitler. Her biri sanki kaderden aynı payı alıyormuş gibi, toplum içindeki konumundan sanki etkilenmeyerek, soylu adam kayıkçının yanında oturur, efendi balıkçının yanındaki yerine oturur... İngiltere'de ve Türkiye'de alt sınıflar farklı öğelerden oluşur. Türkiye'de fakir insan

bilinçdışı bir şekilde nezaketli, kibar ve naziktir. Her Türk soylu doğar." (Pardoe 1837: 192-193).

Kadınların ve Erkeklerin Ayrı Dünyası

Seyahatnamelerde mesire yerlerindeki eğlence ve etkinliklere farklı iki bakış açısı bulunabilir. İlk tür tasvirlerde Türkler gölgede hareketsiz oturur, manzaraya bakar, nargile/çubuk içer ve kahve yudumlarıdır:

"Onların sevdikleri şeyler arasında ağaçların gölgesinde yumuşak çimenlerde oturmak, nargileden hafif uyuşturan dumamı içine çekerek, hiçbir şeye dikkat etmeyerek, derede veya çeşmede akan suyun sesiyle derin düşüncelere dalmaktır." (Thornton 1809: 317; benzer Koch 1846: 153; Amicis 1981: 75; Elliot 1893: 173).

Pikniklerde seyyahların sık sık gözlemlediği aktivitelerin arasında tespah çekmekti. Zengin, fakir, kadın, erkek, Türk veya gayrimüslimler tespah çekmeyi severdi. Fakat seyyahlar tespah çekmeyi, her grup için farklı, o grubun genel tasvirlerine uyarak yorumlardı. Osmanlı erkeklerin tespah çekme alışkanlığı, onların pasif yapıdan kaynaklanırken; Ermeni veya Rumların aynı etkinliği, onların sürekli aktif enerjisiyi kontrol altında tutma çabalarıyla açıklanırdı (Smith 1850: 55).

İkinci tür tasvirler Türk erkeklerini oldukça farklı, yani etkinliklerde aktif olarak gösterir. Erkekler için piknikler, dostlarla ve hatta yabancılarla sohbet etme fırsatı veren toplumsal olaylar olarak önemliydi (Castellan 1815: 268; Pardoe 1837: 192). Erkekler hareketli etkinliklere katılırken de tasvir edilirdi, boş alanlarda çeşitli oyunları ve sporları yaparlardı. Castellan'a göre bu oyunlar savaş hazırlıklarının hatıralarıydı, genel spor ve hareket oyunları arasında ok atma, binicilik, cirit atma (Garnett 1911: 292-293) ve Türk milli sporu haline gelen güreş yer alırdı (Castellan 1815: 263). Binicilik ve cirit atma yarışmalarını insanlar genellikle daha yüksek yerlerden seyrederdilerdi.

Türklerin izlemeyi sevdiği önemli toplumsal eğlencelerden biri güreşti (Thornton 1809: 319). Güreş özellikle bayram günlerinde geniş halk kitlesi tarafından sevilen ve izlenen bir eğlence olarak değerlendirildi, bazen eski Roma'daki güreş sporuna benzetilirdi (Pardoe 1837: 136). Dinleyiciler dikkatle izler, över ve eleştirirdi (Garnett 1911: 292). XIX. yüzyılın sonunda Ramazan'da düzenlenen güreşi izleme fırsatı bulan Dwight; güreş, güreşçiler ve dinleyiciler hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Dinleyiciler güreş alanı etrafında oturlardı, zenginler sandalyelerde, fakirler yerde bağdaş kurarak (Dwight 1915: 275-276). Zengin insanlar kendi eğlenceleri için güreş düzenlerlerdi (Wittman 1803: 111). Başka düzenlenen bir eğlence, çoğu zaman büyük taş şeklindeki bir ağırlığı kaldırmaktı. Taşı kaldırıp kısa mesafe onunla koştuktan sonra, onu mümkünse en uzağa atma bu oyunun hedefiydi (Thornton 1809: 320; Garnett 1911: 292; Sevensil 1998: 48).

Hem yakın, hem uzak mesire yerlerindeki etkinlikler kadınlar için aynı ve oldukça durağan görünür. Yavaş yürüyüşler ve arabalarda gezmeler dışında, kilimler üzerinde gölgede oturur, arkadaşlarla sohbet ederek yemek yer, kahve ve şerbet içerlerdi (Smith 1850: 155; Kirchmann 1855: 226). Pikniklerde en tipik etkinlik canlı sohbet sayılır: "...kadınların sürekli konuşmaları kuşların ötmeleri gibi her yerde duyulurdu" (Beaufort 1862: 399).

Sadece Frankland çok sık görülmeyen bir sahneyi, denizde yüzen kadınları betimler. Seyahatnamelerde kadınların böyle bir etkinliğinden sadece bir defa bahsedilir. Frankland, maalesef bu kadınların Türk ya da başka bir etnik gruptan olduğunu belirtmez:

"Fener Batchi'de arkadaşlarla çam ormanların yanındaki çimenlerde çok şık ve zengin bir piknik alanı bulduk, her tarafta çok güzel kilimlerde sakin eğlencenin tadını çıkartan Türk grupları vardı, her seferindeki gibi orada pek çok kadın ve çocuk vardı. Adaların karşısındaki plajlarda, zenci hizmetçilerinin eşliğinde bazı kadınlar suda yüzdü... İrlanda'da bu Doğu güzelleriyle benzer şekilde, kocaman boş yüzme kıyafetleriyle kadınları yüzerken gördüm..." (Frankland 1830: 159-160).

Böyle bir sahne nadir olarak değerlendirilebilir, fakat Said Bey'in günlüğünde, hanımının gittiği ve muhtemelen Frankland'ın da gördüğü deniz hamamından bahsedilir (Dumont 1993: 282).

Nargile ve çubuk içmek kadınlar arasında yaygın ve sevilen eğlence olarak seyyahların dikkatini çeker: "*Nargile siparişi verdi ve onu ülkede herhangi bir Müslüman gibi büyük şıklık ve zevkle içti, bundan daha cilveli bir şey olamaz.*" (Pardoe 1837: 84). Tatlılar ve nargile Türk ve Ermeni kadınların en sevilen eğlencesi olarak betimlenirdi: "...otururken peçeyi kaldırıp yüzlerini açarlar, bu şekilde en büyük zevkinin, yani çubuk içmenin ve Türk tatlısı yemenin tadını çıkarabilirler..." (Frankland 1830: 96-97; benzer Olivier 1801: 124; Kirchmann 1855: 228; Thornton 1809: 348).

Kadınlar pikniğe giderken hazırladıkları yiyecekleri yanına alırdı. Ayrıca lokum, muhallebi, meyve, yoğurt, haşlanmış mısır gibi bazı yiyecekleri piknikteki satıcılardan alırlardı (Beaufort 1862: 399; Pardoe 1837: 159; Kirchmann 1855: 225-228; Dwight 1915: 145). Mesire yerlerinde su ve şerbet gibi içeceklerin satışı yaygındı: "seyyar su satıcıları yaygındı, omuzlarında tipik çömlek sürahiyle ve ellerinde cam bardaklarla kalabalıkta gezerler... Satıcılar çok titizdi, sanki denetim altında olmuşlar gibi, her müşteriden sonra bardağı dikkatlice silerlerdi..." (Pardoe 1837: 164). Kalabalık mesirelerde etli börek, kızartılmış balık, kebab veya pilav gibi müstakil yemekler de satılırdı (Pardoe 1837: 134-135).

Seyyahlar yemek veya nargile dışında başka eğlencelerden de bahsederler. Zengin yüksek sınıfın ziyaret ettiği mesire yerlerinde, hikâye anlatan meddahlar, kukla tiyatrosu, erkek ve kadın dansözler, müzisyenler, kâhinler, akrobatlar, maymun veya ayı oynatan Çingeneler vardı (Castellan 1815: 268; Garnett 1909: 79; Pardoe 1837: 135, 159; Dwight 1915: 145). Bu tür eğlenceler çok sevilirdi, seyyahlar

örneğin kadınların meddah hikâyelerini pür dikkat dinlediklerini zikretti: “Mandolin ve flüt eşliği olan bir masal anlatıcısına rastladık. Grup üç taraftan kalabalık kadın ve çocuk gruplarıyla çevriliydi... Herkes çok dikkatlice dinledi, masalın bir türlü sona ermemesine rağmen çocuklar bile sessizce dinledi.” (Kirchmann 1855: 226).

Havai fişekler, akrobatların veya ip cambazların gösterileri ağırlıklı olarak sarayın eğlenceleri sırasında düzenlenirdi. Seyyahlar da bu şenliklere katılma fırsatı buldular, örneğin Pardoe padişahın iki oğlunun sünnet düğünlerine ve sultan Mihrimah'ın düğününe katılabildi (Pardoe 1837: 164-166, 171-180). Bu tarz 'sirk' eğlenceleri Ramazan ve Küçük Bayram sırasında düzenlenen eğlencelerin de önemli parçasıydı (Dwight 1915: 273; Wittman 1803: 43).

Mesireleri gören hemen her seyyah çeşitli müzik gösterilerinden bahseder. Seyyahlar Türklerin başka dini ve etnik grupların çaldıkları müziği dinlemekten hoşlandıklarını, fakat kendilerinin müzik aleti çalmadıklarını ve kendilerine has müziğin olmadığını iddia eder; bunun nedenini müziğin dinen yasak olmasında ararlardı (Castellan 1815: 269). Mesire yerlerinde şarkı söyleyen ve mandolin, gitar, flüt, tamburin ve davul gibi müzik aletleri çalıp dans eden Çingene, Bulgar, Mısırlı ve Eflak grupları görüldü (Beaufort 1862: 402; Frankland 1830: 163-164; Garnett 1909: 79; Amicis 1981: 261; Pardoe 1837: 119). Seyyahlar bu grupları bazen olumsuz değerlendirdi: “...utanmaz Fransız kadınlar meyhane orkestrasının eşliğinde hafif şarkılar söyler.” (Amicis 1981: 169).

Pikniklerde Yeni İmkânlar

XIX. yüzyılın sırasında mesire yerleri kültürünü etkileyen bazı değişimler yaşandı. Örneğin boş zaman Osmanlı şehirlerinin bütün sosyal sınıflarında var olan ve kendiliğinde anlaşılabilir bir olgu değildi. XIX. yüzyılda boş zamanın ne kadar ve kimler arasında yaygınlaştığı konusu seyahatnamelerden pek ayrıntılı anlaşılmaz, fakat daha önce boş zamanın sadece elit tabakaya has olduğu bilinir. Dini gruplara bakarak, Hıristiyanların boş günü Pazar, Yahudilerin Cumartesi ve Müslümanların Cuma günü öğlen saatleri boş zaman olarak bilinir. Bu günlerde mesire yerlerinde özellikle o dini grubun mensupları gezerdi (Quataert 2005: 157). 1826 yılında Cumanın resmi boş gün olarak belirlenmesi (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2001: 109) Müslümanların dinlenmelerinde belli değişimi gösterir.

Zengin insanlar, erkek ve kadınlar doğal olarak boş zamanlarını eğlenceye de ayırabilir, uzak mesire yerlerine de gidebilirlerdi. Seyyahlara göre Osmanlı kadınlarının büyük zevkleri arasında piknikler, arkadaş ziyaretleri, düğüne katılma, arabalarda gezme, alışverişe ve hamama gitme yer alırdı (Garnett 1909: 272). Daha fakir kadınların zamanı ev işleri ve çocuk bakımı nedeniyle daha kısıtlıydı, yürüyüş, piknik veya uzun alışverişe gitmeler için zamanları yoktu. Maddi durumları

açısından, uzak yerlere ulaşım, dışarıda satılan yiyecek gibi lüks şeylere fazla paraları olmadığı muhtemeldir.

Osmanlı toplumunda ev dışına çıkmak isteyen kadınlar bazı kurallara göre hareket etmeliydi. Kadınlar sokağa tek başına gidemezdi, resmi olarak eşlerinden veya başka erkek akrabalarından izin almaları gerekirdi. Fakat kadınların çoğu için bu izin, formaliteden daha fazla bir şey değilmiş (Garnett 1911: 213). Gece, hava karardıktan sonra kadınlar dışarıya gidemezdi, bu düzeni bozan tek istisna Ramazan ayıydı. O zaman kurallar daha gevşek olduğundan, kadınlar geç saatlere kadar dışarıda kalabilirdi (Amicis 1981: 300; Dwight 1915: 268).

Kadınlar için geçerli kurallar konusunda seyahatnamelerde XIX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında belli bir gevşetme kaydedilmiştir:

"Otuz kırk yıl önce İstanbul'un sokaklarında Türk kadınlarına rastlamak zordu, bugün gruplar halinde şehrin her tarafında gezerler, Avrupalı kadınlar gibi alışverişlerini hallederler... Sadece Osmanlı seçkin kadınları sokaklarda görünmez, haremden çıkarken arabalara binerler..." (Schweiger-Lerchenfeld 1876: 79).

Bazı gezginlere göre kadınlar sokakta tek başına da gezebilirdi. Daha önce hakim olan, dışarıya giderken başka bir kadını veya çocuğu yanına alma geleneğinin katı biçimde artık uygulanmadığı görüldü (Amicis 1981: 254).

İstanbul'da XIX. yüzyılın 60'lı yıllarının yeni ulaşım aracı, atlarla çekilen tramvay sistemi, şehirdeki ulaşımı hızlandırdı (Çelik 1986: 90-95). Tramvaylar İstanbul'un ana merkezleri birleştirdi ve daha önce kayıklar ve arabalarla sağlanan ulaşımı kolaylaştırdı. Kadınlara özel tramvay vagonları veya vagon bölümleri vardı. Kadınlar tramvaya binmeye hızlı alışmışlar. Hatta bu ulaşım şekli onlar için eğlence haline gelmiştir (Amicis 1981: 300).

Bazı gezginler, Türk kadınlarının sadece eve kapatılmadıklarını, temiz hava almaya dışarıya çıktıklarını ve eğlenmenin tadını çıkarabildiklerini hayretle fark ettiler (Thornton 1819: 338). Zengin kadınlar hem boş zamanı açısından serbest, hem yeni ulaşım imkanları açısından bağımsız olarak tarif edildi. Bazı gezginler okuyucularını biraz da şaşırtmak ve eğlendirmek amacıyla, Türk kadınlarının uzun süren, keyifli gezmelerini abartarak tasvir ettiler (Amicis 1981: 257-261).

Kadınların dışarıya çıkmalarıyla beraber, giyim konusunda daha hızlı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Zengin ve gayrimüslim kadınların elbiselerinde Avrupalı etkisi belirgin olmuştur. Mesire yerlerinde toplanan kadınlar sosyal ve etnik olarak homojen değildir, farklı dini, etnik ve toplumsal gruplar yan yana oturabildi. Kalabalığın bu çeşitliliği yeni moda akımlarının yayılmasına uygun bir zemin sağlamıştır. Toplumda daha yüksek konumdaki varlıklı insanların giysileri, ayakkabıları ve süslemeleri teşhir edilip taklit edilmiştir.

Bazı gezginler, mesirelerdeki insanların giysilerine göre, Osmanlı toplumu eşitlikçi olarak değerlendirdiler. Gezginler doğal olarak Osmanlı kıyafetlerini ayırt etmeye; malzemelerinden, renginden, özelliklerinden ve süslerinden sosyal sınıfı, etnik veya dini grubu öğrenmeye alışık değildiler. Hatta Osmanlı kadınları arasında kıyafet konusundaki kıskançlığın olmadığını iddia ettiler:

"Orada birinin diğerine göre giysileri daha güzel olması konusunda hiç kıskançlık, kızgınlık yoktu; ...dedikodular, izlemeler, yapaylık ve abartmalar yoktu. Her şeyleri basit dolaysız ve doğaldı..." (Kirchmann 1855: 228, 231)

Fakat bu iddia doğru olamaz, birbirlerini önemsenmeyen toplum yoktur; üstelik böyle bir ortamda değişim yaşanmazdı. Fakat Osmanlı toplumunda bu dönemde aksine çok değişim yaşanırdı. Gezginler Doğu ve Osmanlılara katılık, değişmezlik gibi değerleri attettikleri için, kıyafetleri de bu şekilde tasvir etmeyi tercih ederler.

XIX. yüzyılda özellikle büyük şehirlerde Osmanlı toplumundaki Avrupa etkisi güçlendi, boş zamanı ve eğlenme alanlarında da etkili oldu. Mesire yerleri kültürlerindeki değişiklikler sadece yeni ulaşım araçlarına veya hızlı değişen kozmopolit modaya sınırlı kalmamıştır. Avrupa'dan gelen müzik, tiyatro çeşitleri ve sporlar yayılmaya başladı.

Avrupa'nın etkisiyle XIX. yüzyılın sonundan beri erkeklere yönelik yeni spor kurumları kurulmuştu. Bazı sporlar hızlı yayıldı ve başta özellikle yüksek sınıftan olmak üzere, Osmanlı erkeklerinin hareket aktiviteleri büyük ölçüde değiştirdi. İstanbul'da ve İzmir'de futbol kulüpleri ortaya çıktı, atletizm, ragbi ve kriket de beğenildi (Garnett 1909: 101). Önceki dönemde yaygın olan ağırlık kaldırma, cirit ve güreş gibi geleneksel hareket aktiviteleri için bu sporlar ciddi rakip oldu. Yüzyılın başlarında Thornton cirit atmayı Türk centilmeninin vazgeçilmez aktivitesi olarak değerlendirdi (Thornton 1809: 320), yüzyılın sonunda cirit ve diğer geleneksel sporlar arka plana itildi: *"...ağırlık kaldırma, güreş ve cirit atma, sadece bunlar az ölçüde daha düzenlenirdi."* (Garnett 1911: 292).

Mezarlıklar, Tembellik ve Doğal Zevkler

Mesirelerdeki gezmeler, erkek ve daha çok kadın gezginlerin en sevilen konuları arasında yer alır. Osmanlı şehirlerinde bir kaç gün kaldıklarında mutlaka karşılaştıkları bu aktivitelere büyük ilgi gösterir, onları itinayla gözlemleyip tasvir ederlerdi. Mesireleri betimleme şekli onların bakış açısıyla değişirdi, örneğin erkek ve kadın gezginlerin ulaşabildikleri yerler, ortamlar ve gruplar farklı olduğundan, tasvirleri de değişir. Pikniklerde kadın, erkek ayırımından dolayı, gezginler farklı cins gruplarına pek ulaşamazdı, üstelik tasvirlere göre pikniklerde kadın grupları daha çoktu. Bu durum kadın gezginler için daha avantajlıydı, onlara daha çok gözlemleme ve katılma fırsatı verirdi.

Yüksek toplumun katıldığı görkemli pikniklerin ayrıntılı tasvirleri kadın gezginlerin yazdıklarında yer alır. Bazı kadın gezginler elçilerin ve diplomatların eşleri, kızları veya başka akrabaları olduğu için, saraydaki elit tabakaya katılabildiler. Özellikle Pardoe ve Beaufort bize değerli bilgileri verdi. Erkek gezginler de doğal olarak pikniklere katıldı, fakat kadınları uzaktan gözlemlediler, gezip erkeklerin arasında oturdular. Gezginler kolay şekilde bir kaç ağacı olan yeşillik alanlara, yani uzak yerlere gidemeyen insanların dinlendiği yerlere ulaşabildiler. Yüksek tabakanın kadın gezginleri, arabalarda gezdiklerinden bu tür yerlere daha zor ulaştı ve daha az yazdılar.

Mezarlıklar şehirlerdeki güzel, manzaralı konumlarından dolayı gezginler için dikkat çekiciydi. Gezginler mezarlıkları pek çok değişik şekilde algıladı, onları semolik bir şekilde de yorumlanırdı (Schiffer 1999: 205-209). Örneğin mezarlıklar Osmanlı İmparatorluğunun sonunu ifade eden simge olarak görüldü. Devrilmiş mezar taşları mezarlığa giden hemen her gezginin dikkatini çekmiştir; gezginler için imparatorluğun çöküşünün ve son nefesinin sembolüydü: *“Bu (Robert) kolej hayatı demektir, geleceğin garantisidir; dağın yamacında yatan terk edilmiş mezarlık Türk ögesinin iç çöküşünün tam bir yansımasıdır.”* (Prášek 1901: 72).

Mezarlıklara başka bakış açısı ise, Türklere karşı negatif yanaşmazdı; aksine Türk mezarlıklarını Avrupalı olanlara göre daha üstün, değerli ve şirin kabul ederdi (Pardoe 1837: 50). Mezarlıklara yaklaşım duygusal ve romantikti. Sanki Türk mezarlıkları ölümü değil, dinlenme ve eğlenceyi çağırıyordu, matem havası bu yerlerden kaybolmuştur:

“Türk, nargilesini içer, sarıklı mezar taşına sırtını dayayarak oturur. Rum, mezar taşına yemeğini koyar... kadınlar gruplar halinde oturur ve ölülerinin tozları yakınında ev işleri ve çocukları hakkında sohbet ederler; çocuklar mezarların arasında büyüyen çiçekleri toplar, sanki ölüm buraya hiç girmemiş...” (Pardoe 1837: 100)

Bu huzurlu pastoral tasvirlerinden, gezginlerin mezarlıklarda hissettikleri huzur ve sükunet belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

“Uzaktan büyük bir binanın kalıntıları olarak görünen binlerce mezar taşı, selvi, akat ve çınar ormanını aydınlatır. ... Gölgeyi serin bir yerdir, sükunet doludur; insan girdiği anda, yaz sıcaklığında sanki alacakaranlıkta katedrale girmiş gibi muhteşem bir hisse kapılır.” (Amicis 1981: 75).

Çoğu gezginlerin betimlemelerinden mezar taşlarının beyaz veya açık renkte olduğu anlaşılır. Buna karşı Pardoe ve Castellan kırmızı, renkli mezar taşlarından da bahseder (Castellan 1815: 141; Pardoe 1837: 54). Bazı mezar taşları muhtemelen konulduğu anda boyanmış, sonra artık renkler tekrar sürülmemiştir, zamanla boyalar akmış ve geride sadece beyaz taşlar kalmıştır. Osmanlı mezar taşlarının her zaman olmazsa da, bazen boyandığını (Daş 2012: 145) fark eden gezginler iyi gözlemciler sayılır.

Mezarlıklar başka simgelerin de kaynağıydı. Orada dinlenen insanlar çoğunlukla kadınlar olmasına rağmen, gezginler için simgeye dönüşmediler. Türklerin karakteri daha çok erkeklerin tavırlarında ve etkinliklerinde aranmıştır, kadınlar daha çok tasvirin ,doğulu' süslemesi olarak kullanılmıştır.

Türklerin tasviri çoğu zaman şirin bir manzaradan, oryantal sükunetten öteye geçememiştir. Türkler, gölgede oturur, mezar taşlarına dayanır, çubuk veya nargiler ve kahve içer ve etrafı seyrederdiler. Bir kaç satıcı, müzisyen, anlatıcı veya şarkıcı dışında iş veya toplumsal değeri olan etkinliklerden bahsedilmez. Gezginler olağan insanların aksine, sadece oryantal ortama uyduğunu düşündükleri eğlenen, dinlenen toplumu göstermek istediler. Seyahatnamelerden mesire yerlerindeki eğlencelerin gündelik olaylar olduğu ve orada sürekli hoş vakit geçiren grupların kaldığı hissi uyanır. Hafta içi günlerinde mesire yerleri olağan yerlere dönüşürdü ve yakında oturan köylü insanlarca sık sık otlak yerleri olarak kullanılırdı, bu durum XIX. yüzyılın sonunda Abdullah Frères'in çektiği fotoğraflardan açıkça anlaşılır (Schiffer 1999: 211).

Müzisyen, anlatıcı veya seyyar satıcı gibi mesleği olanlar dışında, Türkleri çalışırken göstermek gezginlerin Türk tasvirlerine uymazdı. Avrupalı toplumların yüksek değer verdiği iş kavramı, gezginlerin kendi kültürünü ve Batılı ve Doğulu karakterini oluşturmalarında önemli rol oynadı. Avrupa çalışkan, zamanı doğru değerlendiren bir toplum olarak tasvir edilirken, Türkler onun tam tersi olarak, işi göz ardı eden, sadece duygularını, zevklerini tatmin eden bir toplum olarak gösterilir: "(Türkün) hayatı sürekli ve sabit dinlenmedir... düşüncesine göre bütün evren sadece ona zevk vermek için tasarlanmıştır." (Thornton 1809: 316). Osmanlı toplumunda gördüğü veya görmek istediği bu durumu Amicis de açıkça ifade eder:

"Bizim için dinlenme işten sonra verilen bir aradır, onlar için iş dinlenmede arasında verilen bir aradır. ... Türkler zamanı bize göre tamamen farklı algılar, onlar için paranın, günün, ayın ve yılın değeri sadece Avrupalıların ona verdiği değerinin yüzde biridir... Bizim için hayat ileri hızlı akan seldir, onlar için ise durağan su." (Amicis 1981: 162).

Bu yaklaşım Türklere tembelle, duygusal hedonist olarak bakış açısıyla bağlantılıdır. Gezginler sık sık Türklerin pasifliğini ve ilgisizliğini gösterirdi:

"Hepsinin ciddi ve soğuk yüz ifadesi vardır: onların bütün eğlenceleri sakindir,... ifade tarzları yavaş ve ciddidir, hatta susmaktan keyif alırlar, yavaş hareketin soyulluğunu korurlar,... aktif eğlenceden çok sakinliği ve tembelliği tercih ederler." (Thornton 1809: 305, 250; benzer Castellan 1815: 263; Koch 1846: 154).

Gezginlere göre Türklerin hedefi, keyif ve eğlencenin sakin biçimidir. Gezginler Türkçe *keyif* kelimesini kullanıp onu tipik Doğulu ruh hali olarak tanıtmışlardır (Schiffer 1999: 216). Türklerin keyifleri arasında doğayı gözleme, ağaçların gölgelerinde oturma ve nargile veya kahve gibi ufak zevkler yer alır (Amicis 1981: 473-474). Böyle zevklerin hemen herkes için ulaşılabilir halde olması, gezginler

tarafından yine sosyal eşitliğin bir göstergesi olarak algılanmıştır (Thornton 1819: 317).

Seyahatnamelerdeki bu tasvirler her zaman olumsuz olarak algılanmazdı. Türklerin doğa sevgisi ve sakinliği, gezginler tarafından beğenilen tipik özellikleriydi: “Herhangi bir gölgeli yeşil alanda oturma geleneği yaygındır. Türk hiç bir zaman ağacı kesmez, çünkü onu sever.” (Elliot 1893: 319). Gezginler Türklerin doğa sevgisini, göçebe hayatlarından kalan önemli bir unsur olarak göstermiştir.

Gezginler Türklerin doğa sevgisinde saf, medeniyetin daha bozmadığı doğal Türk karakteri görürdü. Avrupa’da sürekli işi düşünerek koşuşturarak yaşayan gezginler, Türklerin yaşam tarzını bazen daha sağlıklı ve memnuniyet verici olarak değerlendirmiştir:

“Burada betimlenen bir sahneyi gören herhangi bir Avrupalının, Türk karakteri hakkında olumsuz bir izlenimi nasıl kazanabildiğini anlamıyorum. ... zevkleri o kadar basit ve doğal ki başka bir şeye gerek yoktur. Parlak gökyüzü, sakin atmosfer, şirin manzara, bunlar sevinç için yeterlidir ... Osmanlı’nın seçiminin doğru olduğu söylenmelidir. Osmanlılar daha ince ve seçkin’ Avrupa’nın sürekli çabasından ve emin olunmayan başarıların peşinden koşuşturmasındansa; sade, zevkli ve ebedi doğa sevgisini ve herkesi kapsayan samimiyeti seçtiler. ... Türkiye’deki zevkler Batı’nın karmaşık zevklerinden daha seçkin değil midir?” (Pardoe 1837: 263; benzer Beufort 1862: 399).

KAYNAKÇA

- ALTINAY, A. R. (1998), *Eski İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AMICIS, E. (1981), *İstanbul [1874]*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY (2001), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BEAUFORT, E. A. (1862), *Egyptian Sepulchres and Syrian Shrines-including some stay in the Lebanon, at Palmyra, and in Western Turkey, Vol. I-II*. Londra: Longmans.
- BURCKHARDT, C. J. (1942), *Kleinasiatische Reise*, Münih: Verlag Der Bremer Presse.
- CASTELLAN, A. L. (1815) *Sitten, Gebräuche, und Trachten der Osmanen. Nebst einem Abrisse der osmanischen Geschichte. Mit Erläuterung aus Morgenländischen Schriften von Herrn Langes, Vol.III*. Leipzig.
- ÇELİK, Z. (1986) *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*. Seattle: University of California Press.
- CERASI, M. M. (1999), “Osmanlı Kenti”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğu ve Mimarisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DAŞ, E. (2012), *İzmir’de Taş Çiçekler*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- DUMONT, P. (1993) Said Bey-The Everyday Life of an Istanbul Townsman at the Beginning of the Twentieth Century. *The Modern Middle East* içinde, (A. H. Hourani, P. P. S. Khoury and M. C. Wilson), ss. 271-288, Berkeley: University of California Press.

- DWIGHT, H. G. (1915) *Constantinople Old and New*. Londra: Longmans.
- ELLIOT, F. M. D. (1893) *Diary of an Idle Woman in Constantinople*. Londra: J. Murray.
- ETON, W. (1798) *A Survey of the Turkish Empire*. Londra: T. Cadell, Jun. and W. Davies.
- FRANKLAND, Ch. C. (1830). *Travels to and from Constantinople in 1827 and 1828*. Londra: H. Colburn.
- GARNETT, L. M. J. (1909) *The Turkish People, Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life*. Londra: Methuen & Co.
- GARNETT, L. M. J. (1911) *Turkey of the Ottomans*. Londra: Pitman.
- GEORGEON, F., Dumont P. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIRCHMANN, J. H. (1855) *Nach Konstantinopol und Brusa-Ferienreise einer prussischen Juristen*. Berlin.
- KOCH, K. (1846) *Reise langst der Donau nach Konstantinopel und Trebizond, von Professor Dr.Karl Koch*. Weimar Yayınları.
- LEWIS, R. (1971) *Everyday Life in Ottoman Turkey*. Londra: Batsford.
- OLIVIER, G. A. (1801) *Travels in the Ottoman Empire, Egypt, and Persia: undertaken by order of the government of France, during the first six years of the Republic*. Londra.
- PARDOE, J. (1837) *The City of Sultan and the Domestic Manners of the Turks in 1836*. London.
- PRÁŠEK, J. V. (1901) *Dunajem do Cařihradu. Črty a vzpomínky z let 1885 a 1886*. Prag.
- QUATAERT, D. (2005) *The Ottoman Empire 1700-1922*. New York: Cambridge University Press.
- SEVENGİL, A. R. (1985), "1453'ten 1927'ye kadar", *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SCHIFFER, R. (1999) *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*. Amsterdam and Atlanta: Rodopi.
- SCHWEIGER-LERCHENFELD, A. (1876) *Unter dem Halbmonde : ein Bild des ottomanischen Reiches und seiner Völker*. Jena: H. Costenoble.
- SMITH, A. (1850) *A month at Constantinople*. Londra: D. Bogue.
- THORNTON, T. (1809) *The Present State Of Turkey: A Description of the Political, Civil, and Religious, Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire, together with the Geographical, Political, and Civil, State of the Principalities of Moldavia and Wallachia, Vol. I-II*. Londra: Joseph Mawman.
- WITTMAN, W. (1803) *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert Into Egypt in 1799, 1800 and 1801, in Company with Turkish Army and British Military Mission*, Londra.